

УДК 821.09Франко І.:17.018.22

ЕСТЕТИЧНЕ ЯК НАЦІОНАЛЬНЕ У ФРАНКОВІЙ НАУКОВІЙ ТА ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНИХ ЛІТЕРАТУР

Любомир СЕНИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені академіка Михайла Возняка,
бул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Розглянуто поняття «естетичне» і «національне» в контексті краси художнього твору. На прикладі Франкової літературно-критичної та наукової рецепції рідної та чужих літератур зроблено висновок: феномен краси, в розумінні І. Франка, органічно поєднаний з феноменом національного і становить двоєдину сутність краси художнього твору. Аналіз чужих літератур, як правило, Франко-науковець підпорядковував меті – донести молодим літераторам приклад світових авторитетів, які всебічно і глибоко вивчали життя власного народу, і лише таким способом вони ставали неперевершеними майстрами художнього слова.

Ключові слова: рецепція, краса художнього твору, естетичне і національне, двоєднина сутність естетики художнього твору.

Проблема естетичного як сутності художнього слова у Франковому оцінюванні рідної та чужих літератур займала центральне місце. Це й зрозуміло: художня цінність слова має сталу константу і не підлягає зменшенню з огляду на його часову віддаль від моменту виникнення (створення) до його наукової або літературно-критичної рецепції. Ця віддаль може становити тисячоліття, як, наприклад, рецепція античної літератури або певну вікову «віддаль», скажімо, спадщина Вільяма Шекспіра, або й ще ближчу, як оцінювання І. Франка своєї молодшої сучасниці – творчості Лесі Українки.

Характер, зміст естетичного феномена художнього слова в інтерпретації І. Франка має національну сутність, є невіддільним від естетичного, тобто, образно кажучи, художнє слово «злітає» в культурно-духовний простір на двокриллі естетичного і національного феноменів, що становлять одну сутність, органічну єдність.

Дослідник української і зарубіжних літератур передусім ставив метою, виявити в українському літературному процесі живе й оригінальне слово з високим естетизмом, що відкривало обдаровану особистість творця і вводило читача саме в національні актуальні проблеми, а також, коли йшлося про чужі літератури, зробити їх відомими для українського читача, впровадити його в культурну Європу і таким способом зближувати країни. Такою він бачив свою молодшу сучасницю – Лесю Українку. Не випадково він акцентував на важливих якостях її поетичного слова – індивідуальності як прояві самостійності, тобто незалежності від будь-якого літературного наслідування, але неза-

лежність не означала заперечення національної традиції, навпаки, традиція, як її розумів І. Франко, є культурно-духовною спадкоємністю «многих поколінь», як безперервного процесу. Саме в цьому нерозривному ланцюзі дослідник виокремив постать поетеси. Цитував, скажімо, дуже особисті рядки ліричної поезії із циклу «Кримські спогади», де поетеса згадує прекрасну природу,

Де прожила я не одну днину,
А не була щаслива й на годину.
Та я за те докірливого слова
Тобі не кину, стороно прекрасна!
Не винна ти, що я не маю долі,
Не винна ти, що я така нещасна! [3, т. 1, с. 99].

«Се знак, – пише І. Франко, – що талант нашої письменниці доходить до повної зрілості, при всій своїй ліричній експансивності підноситься до того об'єктивізму, що вміє відрізнити власне горе від загального порядку фактів і ідей, не попадає в чорний песимізм під впливом власного страждання» [7, с. 266].

Перевеємо цитування, щоб відзначити, на наш погляд, важливу обставину. Йдеться про начебто маловартісну річ: адже більшість українських (та й не тільки) ліриків оспівують свою долю. Критик звернув увагу на тональність цитованої поезії, а читач, напевно, зробить непомилний висновок про людську особливість особистості поетеси.

І далі нова думка критика, що виходить на широке узагальнення: «Брак того об'єктивізму у деяких геніальних поетів виробив багато лиха в сфері думок і настроїв цілих поколінь; пригадую тільки італійця Леопарді, у котрого незлічима фізична хвороба породила песимістичний світогляд, що закрасив собою всі його твори; пригадую цілий ряд французьких поетів-сатаністів, неокатоликів та декадентів-неврастеніків, у котрих поезія була виразом їх власних нервових та психічних хвороб, але при тім генералізацією тих хоробливих явищ» [7, с. 266].

І далі читаємо розуміле протиставлення нашої поетеси всім цим неприродним відхиленням у здоровому мисленні і відображенню у слові: «Наша авторка безпечна від такої генералізації. У неї тіло хворе, але душа здорова і думка ясна. Власне страждання не заслонює перед нею ані краси природи і тих розкішних мрій, які навіває та краса [...], воно не заглушує в неї бажання волі і добра для всіх людей, навпаки, скріплює те бажання...» [7, с. 266–267].

Отже, естетизм художнього слова в інтерпретації І. Франка поєднується зі здоров'ям душі, яка «настроює» слово на відповідну тональність. Мабуть, ця особливість і вилилася в думку, що стала хрестоматійною: «читаючи м'які та рознервовані або холодно резонерські писання сучасних молодих українців і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та сміливими, а при тім такими простими щирими словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ся хора, слабосильна дівчина – трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну» [7, с. 270–271].

Далі І. Франко розвив думку про красу, при чому відзначаючи, що «сфера думок і естетичних уподобань є республіка без жандармів і без диктатора» [7, с. 271], тобто

вільний вислів своїх думок – право кожного, як, додамо, «символ віри», отже, право висловлювати свої переконання. І на цій правовій основі відзначає, що «поетична краса, се не є сама краса поетичної форми. Ані нагромадження якихсь нібито естетичних і гарних образів, ані комбінація гучних слів. Усі ці складники тільки тоді творять красу, коли являються частини іншої цілості духової краси, ідейної гармонії. А тут, як і на кожному полі людської творчості, головним рішучим моментом є власне та душа, індивідуальність, чуття поета» [7, с. 273–274].

Двомірність поняття краси є основою, на якій вибудовується ще один «поверх», що про нього І. Франко постійно звертав увагу. Йдеться про націленість творчого погляду на саме життя, що його найкраще знає творець (поет, прозаїк і т. д.), живучи у своєму середовищі або, виходячи за межі конкретного свого місця, зорієнтований на всенаціональне поле життєдіяльності свого народу. Отож, національна сутність естетизму слова неможлива без третього феномена реальності – саме того, чим живе, за що бореться, що утверджує в своїй життєдіяльності народ, представником якого є письменник.

Опоненти цієї, зокрема, думки матимуть інше твердження: не так важливо саме національне життя в літературі, скільки загальнолюдські проблеми. Якщо глянути на проблематику літературно-критичних студій І. Франка під кутом зору, власне, місцевих, локальних справ, що знаходять відображення в літературі, то І. Франко наголошував, що саме через ці, умовно кажучи, «локальні» спостереження митця постають, як у дзеркалі, загальнолюдські проблеми, і все залежить від душі, про яку пише І. Франко, від таланту, складником якого є індивідуальність, чуття митця.

Здавалося б, зрозумілі речі. Але тут вступають у дію певні чинники, які або наближують митця до найповнішого і всебічного осмислення національного життя, або, навпаки, віддаляють від нього. Маємо на увазі, по-перше, ті несприятливі обставини, коли митець перебуває під жорстоким контролем тих чи інших суспільних структур (установ), і, по-друге, піддається стороннім негативним впливам. Перший випадок І. Франко обговорив, наприклад, у статтях, присвячених творчості Тараса Шевченка, який відбув у 10-річне покарання солдатською службою із заборонаю писати й малювати. Другий приклад можемо почерпнути із трагічної історії доби розстріляного відродження, коли одні митці заради свободи творчості загинули під кулями караючої руки чільників імперії зла, а інші – приймали (вимушено або добровільно) антимилицькі «норми» (свідомо слово в лапках!) пануючого понад сімдесят років московсько-більшовицького режиму. Попередня російсько-імперська традиція, яку повністю прийняла й вдосконалила наступна імперія під назвою СРСР, була не раз об'єктом викриття у працях І. Франка. Отже, в цих умовах естетизм національних літератур (української, білоруської та ін.) перебував у постійній загрозі в тому сенсі, що друковане слово взагалі підлягало систематичним заборонам, і водночас естетизм міг нівелюватися, чого, на щастя, не сталося в силу подвигу творців, серед яких перше місце заслужено займає Т. Шевченко, відтак ціла генерація письменників, відданих ідеї свободи.

Дуже переконливо говорив І. Франко про особливість творення, коли розглядав творчість Кобзаря у контексті розкриття «секретів» поетичної творчості, засвідчуючи «щось відмінне від звичайного людського “я”, вносить до нього щось особливе» [6, с. 58].

«Щось особливе» й дає підстави розглядати і підсвідоме, і асоціативність поетичної мови, і фантазію, і звукопис, і колір (живопис словом), і усе це творить той естетизм (краса) поетичного слова, в якому навіть погане (зло) набуває, перефразовуючи Фрідріха Шлегеля, «приємного явища зла» [6, с. 119], але тут же І. Франко відзначив, що «поняття добра і зла переплутано тут не до ладу» [6, с. 119]. Артистично змальоване зло, негативні, потворні типи, як «Хлестаков, Сквозник-Дмухановський, Ноздрьов, Плюшкін і т. і., певно, не взірці ані фізичної, ані моральної краси, а проте вони безсмертно гарні *артистичною красою*» [6, с. 118].

З безлічі прикладів, які навів Франко-ерудит, неважко зробити висновок про особливість, якої автор «Із секретів поетичної творчості» спеціально не акцентував, можливо, тому, що зрозуміла сама собою **національна** специфіка естетизму (краси) художнього слова.

В одному місці свого трактату письменник зацітував Іммануїла Канта: «Die Schönheit geht von der Form auf den Inhalt». Отже, змісто-форма становить єдину цілість.

На цій підставі неважко вивести «формулу» двоєдиного начала естетизму, як вияву особливостей художнього слова, незалежно від часу та місцевості його створення. У зв'язку з цим варто глянути з-поміж величезного обсягу праць І. Франка про французьку літературу, до речі, глибоко оцінених у монографії Яреми Кравця [2], на статтю І. Франка «Еміль Золя, його життя і писання», в якій автор чимало місця присвятив розповіді про батька майбутнього письменника, його інтенсивній енергії інженера у створенні проекту, а відтак і будівництва каналу, коли й несподівано помер, і настали вельми скрутні часи для сім'ї, яка змушена була переїхати з провінційного міста Е в Париж. І тут майбутній письменник пережив надзвичайні злидні, «циганське» життя, провалюючи й матуральні екзамени, допоки не влаштувався на роботу до книговидавця Гашета, а відтак з більшою заробітною платнею у підприємстві, і став автором статей.

Прискіплива увага І. Франка до всіх цих подій, пов'язаних з класиком французької літератури, наводить на думку, що увага до щоденного життя творця знаменитого циклу романів «Ругон-Маккари», який започаткував 28-річний автор, уже відомий у письменницьких колах тодішньої Франції, зокрема в столиці, має свою мету. Дослідник прагнув показати українському читачеві та й молодим літераторам, що знання національного життя, пережиття його якраз лежать в основі національної літературної естетики. Рух форми до змісту, як ідея, яку проголосив І. Кант, реалізується, зрештою, поза свідомістю чи й свідомо з метою «наповнення» змісту художнього твору бурхливими хвилями життя, реального і в найгостріших його проявах. І. Франко писав, що «вартість Золя і його творів» не в теоретизуванні, а в тому, що «живе в нім великий артист і сильний прямий чесний характер, що кладе свою печать на всі його твори. Се їх вартість, їх щире золото...» [5, с. 307].

Ця теза, що, як підсумок, впливає із глибоких спостережень І. Франка над чужими та й українською літературами і, до речі, донині не втратила своєї актуальності. Пригадаймо полеміку І. Франка з Миколою Вороним, коли думка – «сучасна пісня – не перина» – дуже інтенсивно мала б застосуватися й сьогодні до тієї частини нині молодих adeptів художнього слова, заглиблених не стільки в зміст, як у форму, не стільки

в громадське, суто національне, як особисте, часто-густо лірично-мінорне чи навіть болісне або й, навпаки, галасливо-піарне, майже на грані цинізму чи чогось гіршого, з перекресленням будь-яких традицій, у тім числі й морально-християнських... Бо, мовляв, такі зразки чи навіть гірші з погляду етики знаходять... у чужих літературах, бо, нарешті, вони «модні» і т. ін.

Проблема обмеженості в процесі пізнання, яку дуже чітко в наш час обговорював Ганс Георг Гадамер, тобто з усвідомленням того, «що всі надії й плани кінцевих істот самі кінцеві та обмежені. Справжній досвід є, отже, досвідом власної історичності» [1, с. 332]. Усе це є актуальним для всіх часів і для всіх народів планети Земля. Але інша річ – мати на увазі цю проблему, а ще інша – діяти всупереч їй. Зокрема, наше суспільство, взагалі народ уже заплатив і донині платить за один із таких переступів табу, як обмеження – Чорнобильську катастрофу, реальні наслідки якої свідомо чи не-свідомо офіційна влада донині приховує... А ще додавалися й політичні переступи, за які ми платили... безліччю цинкових домовин в період так званого «інтернаціонального обов'язку», прив'язаного до советської афери в Афганістані... Йдеться тут про саме політичний аспект, але відгомін його в нашій літературі якось не став всенаціональним, що свідчить про його естетичну мізерність... або й просто відсутність... Роман Василя Остапчука про афганську аферу СРСР не став, з огляду на різні причини, відомим широкому загалові українського читача, але він чи не єдиний у нашому письменстві як своєрідний відгук на трагічні події, що забрали сотні і сотні життів українців та й інших національностей імперії зла.

Іншими словами, естетика набуває вагомості і свого особливого значення, як краса художнього твору, лише тоді, коли твір резонує глибини життя, не залишаючи читача байдужим. Звичайно, талант ніби із середини твору випромінює ауру краси.

Нарешті, на дуже важливому аспекті національного естетизму І. Франко зосередився під час розгляду творчості Данте Аліг'єрі. Дослідник акцентував на тому, що великий флорентієць став творцем мови, тобто звернув особливу увагу на національну мову. В часи середньовіччя це була надзвичайно новаторська ініціатива. «Мотивоване права живого людського язика не лише до поезії, але також до науки, а значить права широких народніх мас до участі в науці, яка доси була привілеєм немногих вибранців, присвячений перший великий трактат “Бенкета”, що таким способом стався першим свідомим і сміливим словом новочасних європейських національних рухів» [4, с. 70].

У цьому місці варто відзначити, що творення літературної мови започаткувало або лягло в основу національної ідеї – боротьби за державність нації. Започатковану справу Данте через час продовжив і реалізував Джузеппе Гарібальді в боротьбі за об'єднання Італії як держави.

Читаємо захоплені слова І. Франка про Данте: «...він був творцем італійської літературної мови; праця його генія поклала для неї відразу такий міцний фундамент, що на ньому стоїть уся її будова й доси; що більше, вона в нього вже така вироблена, така готова, що й доси не застаріла. Данте – одинокий середньовічний письменник, якого в його ріднім краю розуміють і доси без перекладання, що більше, його мова настільки свіжа, що й тепер служить основою науки в школах» [4, с. 73].

Характеризуючи «Божественну комедію» як оповідь про людину в її різних станах, І. Франко відзначив, що «Данте силою свого генія зробив [...] першу новочасну психологічну повість, першу студію новочасної душі, виведеної з гармонії і раз у раз зайнятої змаганем знов дійти до гармонії» [4, с. 79].

Зрозуміло, що цей яскравий національний естетизм, проклавши шлях для утвердження національної мови, відкрив дорогу в політичне самоствердження нації. Спостереження І. Франка над естетизмом світового шедевра вказують сучасникам шляхи осмислення національного життя з метою його розвитку і розквіту, зокрема художнього слова як будівничого людини–суспільства–держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гадамер Г.-Г.* Істина і метод. Основи філософської герменевтики. Т. 1 / Г.-Г. Гадамер. – К., 2000. – 457 с.
2. *Кравець Я.* «Quae scripsi, scripsi»: романські літератури у рецепції Івана Франка / Ярема Кравець. – Львів, 2014. – 228 с.
3. *Леся Українка.* Зібрання творів : у 12 т. Т. 1. – К. : Наукова думка, 1975.
4. *Франко І.* Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір його поезії / Іван Франко. – К., 1913. – 216 с.
5. *Франко І.* Еміль Золя, його життя і писання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 275–307.
6. *Франко І.* Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : наукова думка, 1981. – С. 45–119.
7. *Франко І.* Леся Українка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 254–274.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2015

Прийнята до друку 27.12.2015

THE AESTHETIC AS THE NATIONAL IN IVAN FRANKO'S SCHOLARLY AND LITERARY-CRITICAL RECEPTION OF UKRAINIAN AND FOREIGN LITERATURES

Liubomyr SENYK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Academician Mykhailo Vozniak Department of Ukrainian Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The paper examines the notions of the 'aesthetic' and the 'national' within the context of the beauty of fiction. Based on Franko's literary-critical and scholarly reception of the national and foreign literatures, it has been concluded that the beauty phenomenon, in Franko's conception, is organically connected to that of the national, and constitutes the twofold essence of the beauty of a piece of fiction. Franko mostly subordinated the analysis

of foreign literatures to a single goal of introducing young literati to the example of world authorities, who studied, comprehensively and profoundly, the life of their own nation to become – this way only – unsurpassed masters of the artistic word.

Keywords: reception, beauty of a piece of fiction, the aesthetic and the national, twofold essence of fiction aesthetics.